

нома В. О. Альбицького, засновника й директора Інституту астрономії Польської академії наук академіка Й. Й. Вітковського, професора Белградського й Колумбійського (США) університетів В. С. Жардецького, директора Паризького Бюро часу, довгот і широт, члена-кореспондента Польської академії наук М. М. Стойка-Радиленка, директора Полтавської гравіметричної обсерваторії, члена-кореспондента АН УРСР, заслуженого діяча науки УРСР З. М. Аксентьєву, професора Київського університету Д. В. Пяковського. Проте розквіт діяльності О. Я. Орлова припав уже на радянський час.

Започаткована як навчальна структура ІНУ, астрономічна обсерваторія вже в 90-ті роки XIX століття стала одним з провідних наукових центрів астрономічної науки Російської імперії та університетів Східної Європи.

Таким чином, в стінах ІНУ астрономія розвивалась як одна з пріоритетних теоретичних та прикладних наук. Праці Л. Х. Беркевича, О. К. Кононовича та О. Я. Орлова стали надбанням російської та європейської науки.

7.2. Бібліотека. Формування фондів⁹³⁶

Історія університетської бібліотеки починається з часів існування Рішельєвського ліцею, відкритого в 1817 році. У свою чергу перші кроки у формуванні фондів ліцейської бібліотеки пов'язані з книжковими зібраннями перших навчальних закладів Одеси — Комерційної гімназії та Благородного інституту.

У 1865 році, під час перетворення Рішельєвського ліцею в ІНУ, його бібліотека складалася з 11 298 назв видань у 28 505 томах⁹³⁷. Основну частину книг становили навчальні посібники — підручники та хрестоматії з різних дисциплін, що викладалися в ліцеї (історії, математики, фізики, хімії, механіки, сільськогосподарських наук, природничої історії, юриспруденції, комерції тощо). Крім того, багато було творів античних авторів як в оригіналі, так і в перекладах російською мовою, творів європейської літератури. Значна кількість примірників з колекції бібліотеки Рішельєвського ліцею належить до рідкісних і цінних видань XVI–XVIII століть.

Книжкове зібрання Рішельєвського ліцею стало основою бібліотеки ІНУ. З перших днів існування закладу постало питання про поповнення його фундаментальної бібліотеки. У ході формування фондів засадничими були академічні та навчальні завдання, що визначило склад університетського зібрання, де представлено літературу з основних галузей знань, перш за все — з дисциплін, що викладалися на факультетах університету. Про інтенсивність надходжень свідчить той факт, що за перше п'ятиріччя існування ІНУ фонди його бібліотеки збільшилися більше, ніж вдвічі: на 1 січня 1870 року вони нараховували 28 723 назви в 58 108 томах⁹³⁸.

Головним джерелом для придбання книг була штатна сума в 4500 рублів на рік, але на бібліотеку завжди відпускалися гроші з залишків сум на особовий склад, таким чином в середньому витрати на купівлю книг і журналів становили приблизно 9500 рублів на рік. Лише за таких умов було можливе значне поповнення фонду бібліотеки через комісіонерів університету.

У перші ж роки свого існування бібліотека ІНУ отримала в дар значну кількість урядових видань, а також видань різних установ і товариств. Фонди бібліотеки поповнилися дарами, що надійшли від університету св. Володимира в Києві (видання XVII століття), Дерптського університету, Імператорської Академії наук, Пулковської обсерваторії тощо.

⁹³⁶ Автори підрозділу М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. В. Самодурова.

⁹³⁷ За даними Фундаментального каталогу бібліотеки Рішельєвського ліцею з 1 січня 1861 р. За твердженням О. І. Маркевича, бібліотека містила 12 400 назв книг в 28 505 томах; Маркевич А. И. Двадцатипятилетие ... — С. 589.

⁹³⁸ Маркевич А. И. Двадцатипятилетие... — С. 590.

Комплектуванням фондів бібліотеки керували представники кафедр університету. Вони приділяли значну увагу поповненню фонду вітчизняною та зарубіжною літературою з усіх царин знань. На засіданні ради ІНУ 20 вересня 1865 року було обрано першу бібліотечну комісію, яка розробила правила користування університетською бібліотекою. До складу «комісії з влаштування справ університетської бібліотеки» обиралися провідні професори-фахівці з різних факультетів: славіст В. І. Григорович, юрист О. М. Богдановський, зоолог І. А. Маркузен, філософ Р. В. Орбінський, філолог Ф. А. Струве та ін. Низка професорів, що офіційно не входили до бібліотечної комісії, також брала діяльну участь у комплектуванні бібліотеки: мікробіолог та імунолог І. І. Мечников, славіст О. О. Кочубинський, юрист Ф. І. Леонтович, історик П. К. Брун та ін. Рада університету постійно доручала професорам, що виїжджали до інших міст або країн, вивчати там бібліотечну справу⁹³⁹.

Величезне значення для поповнення книжкового фонду університету мало введення до складу бібліотеки окремих книжкових колекцій: деякі з них було куплено, деякі подаровано. В день відкриття університету В. І. Григорович подарував стародруки та рукописи XI–XVIII століть (всього 60 одиниць)⁹⁴⁰. Важливим за своїм значенням та обсягом книжковим надбанням була бібліотека відомого професора-славіста та етнографа А. Кухарського, куплена в його вдови за 5500 рублів у рік заснування університету. Ці книги (2476 назв у 3233 томах, головним чином з історії, етнографії й філології) двома десятками мов, у тому числі верхньо- та нижньолужицькою, чуваською, циганською, санскритом, мапи та атласи (1282 аркушів) та 10 рукописів у 10 томах поповнили відповідні розділи університетського книгосховища⁹⁴¹.

У подарованій університету в 1865 році бібліотеці статського радника Свиридова (близько 500 одиниць) слід згадати великий розділ з медицини, що серед інших містив видання XVII століття. Ряд цінних книг знаходився в колекції (понад 2000 одиниць), придбаній у доцента П. М. Полевого в 1866 році. Наступного року університет отримав дар надвірного радника Петровського, присланий Імператорською публічною бібліотекою (видання XVII–XVIII століть). Рада попечителів притулку Таранова-Белозерова в Сімферополі передала бібліотеці ІНУ 22 рукописи XVII–XVIII століть⁹⁴².

У 1868 році університет придбав цінне книжкове зібрання відомого польського історика і юриста Р. Губе. На той момент його зібрання, високо оцінене провідними європейськими правознавцями, перевищувало 10 тисяч томів. 8100 томів, які прибули з Варшави, влилися в загальний фонд бібліотеки ІНУ, поповнивши насамперед розділи юридичної літератури. Придбане університетом з академічною метою, це книжкове зібрання суттєво поповнило бібліотеку стародруками (не менше 2150 назв, тобто більше третини придбаних книг), в тому числі — бібліографічними рідкостями⁹⁴³.

Наприкінці XIX століття бібліотека отримала в дар прекрасні приватні книжкові зібрання графа О. Г. Строганова та майоратного дому Воронцових в Одесі. З бібліотеки графа Строганова надійшло 18 891 одиниць книжок і журналів широкої палітри тематичних напрямів: книги з військової справи, правознавства, історії, біології, медицини. У складі Строгановського фонду — чимало рідкісних газет та журналів епохи

⁹³⁹ Там само. — С. 600–601.

⁹⁴⁰ Алексеев М. В. К истории создания «Отдела по славянской филологии профессора В. И. Григоровича» в библиотеке Новороссийского университета // Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці. — Одеса, 2013. — С. 8–28.

⁹⁴¹ Великодная А. В., Полевщикова Е. В. Редкие издания в книжном собрании А. Кухарского // Вісник ОНУ. — 2007. — Т. 12. — Вип. 4: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. — С. 153–168.

⁹⁴² Дарители Научной библиотеки Одесского (Новороссийского) университета (1865–1920): материалы к истории Одесского национального университета им. И. И. Мечникова / сост. Е. В. Бережок, Е. В. Полевщикова, Е. В. Савельева, В. В. Самодурова. — Одесса, 2005.

⁹⁴³ Полевщикова О. В. Зібрання книг Ромуальда Губе в бібліотеці Одеського (Новоросійського) університету // Вісник Львівського ун-ту. — 2010. — Вип. 5: книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. — С. 65–75.

Просвітництва і Французької революції, серед яких є 55 примірників видань, заборонених царською цензурою⁹⁴⁴.

Найпрестижніша колекція нинішньої бібліотеки ОНУ — книжкове зібрання родини Воронцових — була передана університету за заповітом її останнього власника — князя С. М. Воронцова. Ця справжня родинна реліквія (52 800 томів більш ніж двадцятьма мовами!) містить багато раритетів, чимало з яких відсутні в найзначніших книгосховищах світу⁹⁴⁵.

На початку ХХ століття до бібліотеки ІНУ було передано значну частину книжкового зібрання відомого російського історика М. К. Шильдера (налічує 4136 назв книг та періодичних видань), що складає так званий Шильдерівський фонд бібліотеки ОНУ. Оригінальну окрему частину цього іменного фонду складають знамениті Шильдерівські теки — дібрані за тематикою журнальні та газетні вирізки, присвячені видатним історичним подіям ХІХ століття.

Успішно впоратися з упорядкуванням фондів, які надійшли до бібліотеки, дозволила самовіддана діяльність бібліотекарів ІНУ. У той період тимчасовий штат передбачав посаду бібліотекаря (директора) і спочатку одного, потім декількох його помічників. Посада бібліотекаря в ті часи була дуже шанована і гідно цінувалася: за штатним розкладом університету бібліотекар прирівнювався до екстраординарного професора (радник VI класу)⁹⁴⁶ і отримував відповідну зарплатню.

Бібліотекарем ІНУ з початку його утворення був призначений В. М. Шишковський, який обіймав цю посаду ще в Рішельєвському ліцеї з 1850 року. Перші роки існування бібліотеки університету випали саме на його долю. Шишковському доводилося вирішувати серйозні питання поповнення фондів, придбання книжкових колекцій, збільшення штату, друкування каталогу⁹⁴⁷. Він прослужив в бібліотеці більше 40 років і в 1890 році вийшов на пенсію⁹⁴⁸.

Однією з головних проблем бібліотеки того часу була відсутність відповідного приміщення. Спочатку книгозбірня розташовувалася в головному корпусі університету на вулиці Дворянській. Але зростаюча університетська бібліотека, займаючи мало не половину першого поверху в корпусі, вже не вмещувалась на відведених для неї площах. Зусиллями бібліотекаря і його помічників та під керівництвом представників бібліотечної комісії книгозбірню кілька разів переводили з поверху на поверх, підшукуючи відповідне приміщення⁹⁴⁹.

У 1896 році в Одесі була утворена Будівельна комісія зі зведення медичного факультету ІНУ, яка керувала також зведенням інших будівель для університету (її головою було призначено професора Ф. Н. Шведова). Будівельна комісія зупинилася на тому, щоб реконструювати «червоний» університет на Преображенській вулиці, добудувавши до нього в глибині Миського саду приміщення для зберігання книг. У січні 1899 року міністерство дозволило розпочати зведення бібліотеки, але за умови додержання витрат по всіх належних за планами і кошторисами робіт на суму не більше 200 тисяч рублів. Відповідальність поклали на вже існуючу Будівельну комісію, додав-

⁹⁴⁴ Фельдман В. С. Фонд А. Г. Строганова в Научной библиотеке Одесского национального университета им. И. И. Мечникова // Вісник ОНУ. — 2007. — Т. 12. — Вип. 4: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. — С. 144–152.

⁹⁴⁵ Книжные собрания семьи Воронцовых в библиотеке Одесского (Новороссийского) университета: каталог выставки / авт.-сост. Е. В. Полевщикова, отв. ред. М. А. Подрезова, ред.-библиограф В. В. Самодурова. — Одесса, 2008.

⁹⁴⁶ Дусинский И. И. В ожидании давно назревшей реформы // Известия Одесского библиографического общества при ИНУ. — 1914. — Т. 3. — Вып. 2. — С. 66.

⁹⁴⁷ Каталог библиотеки Новороссийского университета: в 3 т. — Одесса, 1878–1887.

⁹⁴⁸ ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 8. — Спр. 65 (1890). — Арк. 42–43 зв.

⁹⁴⁹ Доклад Комиссии, назначенной Советом университета по вопросу о перенесении библиотеки // Протоколы заседаний Совета императорского Новороссийского университета. Заседание от 6 мая 1876 г. — С. 1–24.

ши до її складу нового члена — бібліотекаря університету Л. П. Бруна, представника добре відомої в наукових колах династії вихідців з фінського міста Фрідріхсхафен — професорів братів Брунів⁹⁵⁰. Один з них, П. К. Брун, на самому початку одеського життя й кар'єри більше трьох років завідував бібліотекою Рішельєвського лицю. Його син, Л. П. Брун, віддав університету 40 років життя, більшу частину з яких — служінню книзі. В цілому родина Брунів прослужила в бібліотеці три чверті століття.

Л. П. Брун активно включився в обговорення проекту будівництва. Оглянувши під час відпустки деякі закордонні бібліотеки стосовно внутрішньої конструкції книгосховища, він неодноразово виступав на засіданнях Будівельної комісії з пропозиціями щодо розміщення книг у новій будівлі⁹⁵¹. У 1902 році університетська бібліотека перейшла у нове приміщення на Преображенській. У Бруна в бібліотечній команді було всього кілька помічників: В. О. Кобчевський, П. С. Шестериков, Є. Ф. Люткевич і М. О. Григорович, — та вони власними силами перенесли і розмістили на полицях у зразковому порядку кілька сотень тисяч томів.

Щойно вибудоване книгосховище було розраховане на 400 тисяч томів. Бібліотека продовжувала поповнюватися значними надходженнями нових книг, придбаними як на асигновані кошти, так і шляхом обміну на університетські видання, а також книгами, надісланими в дар. Про те, як швидко росла бібліотека, можна судити з зіставлення цифр про кількість книг, що зберігалися в ній. У 1903 році — наступному після переїзду до нової будівлі, в бібліотеці знаходилося 116 тисяч назв в 242 тисячах томів на суму 567 тисяч рублів⁹⁵². До 50-річчя з дня заснування університету, в 1915 році, бібліотека містила вже понад 132 тисяч назв книг, періодичних видань, рукописів, карт та планів, що склалися з 290 тисяч томів на суму 726 тисяч рублів⁹⁵³.

На посаді директора університетської бібліотеки Л. П. Бруна змінив П. С. Шестериков. Його заслужено можна вважати одним із засновників вітчизняного бібліотекознавства. Шестериков був палким прихильником впровадження в практику бібліотечної справи нових методів роботи, був натхненником і організатором кращих починань в діяльності колективу. З метою вивчення передового досвіду він проаналізував діяльність великих бібліотек, заручившись прикладами їх роботи. Він познайомився з роботою 7 університетських бібліотек і побував у 15 найбільших публічних і академічних бібліотеках, а також у бібліотеках музеїв та наукових товариств. Результатом серйозного дослідження стала книга «Постановка бібліотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России» (1915), у якій Шестериков не тільки проаналізував стан бібліотечної справи в країні, а й зробив детальний опис організації бібліотеки в самому ІНУ. Водночас він був відомий як член НТП, спеціаліст з флори Південної України, автор цінних робіт з флористики, що зібрав цінний гербарій.

Підвищувати престиж рідної бібліотеки П. С. Шестериков міг завдяки добре підібраній команді співробітників (М. О. Григорович, І. І. Дусинський, П. В. Левандовський та ін.), серед яких були справжні інтелектуали з університетською освітою⁹⁵⁴. Помічник бібліотекаря І. І. Дусинський у спеціальній публікації розглядав питання про матеріальне і службове становище працівників університетських бібліотек. Його стаття з цього питання донині не втратила актуальності. Різнобічно обдарована лю-

⁹⁵⁰ ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 12. — Спр. 919. — Арк. 76 зв.; про П. К. Бруна див. також: Хмарський В. М., Дзиговський О. М. Брун П. К. // ПОНУ. — Т. 2. — С. 170–172.

⁹⁵¹ ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 12. — Спр. 919. — Арк. 11–12, 31 зв.

⁹⁵² Отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета за 1903 г. / сост. П. Е. Казанский. — Одесса, 1904. — С. 156.

⁹⁵³ Отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета за 1915 г. / сост. В. Н. Мочульский. — Одесса, 1916. — С. 354.

⁹⁵⁴ Подрезова М. А., Самодурова В. В. Библиотекари Одесского (Новороссийского) университета — мировой науке // Вісник ОНУ. — 2008. — Т. 13. — Вип. 8. — С. 11–22.

дина, антикознавець за фахом та водночас журналіст, сучасному читачеві Дусинський відомий насамперед як геополітик, політичний публіцист і панславист⁹⁵⁵. Нарешті, повноцінним членом невеликого колективу університетської бібліотеки була Л. К. Брун — перша жінка, прийнята на штатну посаду в університет (безперервно працювала в бібліотеці до 1957).

На початку 1906 року співробітники та викладачі ІНУ, а також книголюби міста організували бібліотечний гурток. Його попереднє засідання відбулося 13 січня 1907 року під головуванням професора В. М. Істріна за участю професорів і викладачів університету О. П. Доброклонського, І. І. Іванова, В. Ф. Лазурського, М. Г. Попруженка та ін. З їхнього подання гурток було перетворено в наукове товариство. Статут Одеського бібліографічного товариства (ОБТ) був затверджений 5 березня 1911 року. Головою було обрано професора І. А. Линниченка (керував товариством з 1911 по 1921 рік), секретарем — професора В. Ф. Лазурського⁹⁵⁶. Головними своїми завданнями товариство вважало проведення зборів для читачів, обговорення рефератів з бібліографічної тематики, видання праць, що мають відношення до бібліографії та критики, видання власного журналу, що висвітлює діяльність товариства — «Известий Одесского библиографического общества». У 1912–1917 роках обов'язки редактора друкованого органу виконував І. А. Линниченко; всього вийшло 5 томів (36 випусків).

У засіданнях ОБТ брали участь і публікували свої статті, рецензії, біографічні матеріали і покажчики багато відомих представників одеської інтелігенції. На жаль, це об'єднання, як і багато інших того часу, не змогло організувати бібліографічну справу в країні, але його зусилля в цьому напрямку заслуговують на увагу: воно збагатило практику бібліографічної роботи, сприяло її зростанню й розвитку.

Таким чином, за декілька десятиріч було сформовано повноцінну університетську бібліотеку з багатим зібранням рідкісних і цінних видань, яке динамічно розвивається та розширюється. Першорядну роль у цьому зіграли ініціативність, компетентність, ентузіазм і в першу чергу — високий інтелектуальний та професійний рівень професорсько-викладацького складу ІНУ, що повною мірою усвідомлював значущість бібліотеки для досягнення і підтримання належного академічного рівня університету та перетворення його на солідний науковий центр.

7.3. Ботанічний сад⁹⁵⁷

Створення ботанічного саду при ІНУ розпочалося водночас з реорганізацією Рішельєвського ліцею. Та незважаючи на всі зусилля в цьому напрямку, кафедра ботаніки, відкрита при фізичному факультеті новоствореного університету під керівництвом професора Л. С. Ценковського, розпочала роботу без ботанічного саду. Попередні клопотання про передання університету Дюківського саду для влаштування на його базі ботанічного саду, а також розроблений викладачем ліцею план саду не втілились у життя з різних причин. Тому перші рослини (70 видів), придбані на 200 рублів у 1865 році, зберігалися у приватній теплиці під наглядом співробітників кафедри ботаніки ІНУ.

⁹⁵⁵ Березин С. Е. Антиковед, библиотекарь, публицист: новые материалы к биографии И. И. Дусинского // Вісник ОНУ. — 2012. — Т. 16. — Вип. 1/2. — С. 243–252; Самодурова В. В. Геополитический изгой: жизнь и смерть И. И. Дусинского (1879-1919) // Вісник ОНУ. — 2013. — Т. 18. — Вип. 2 (10). — С. 9–18. І. І. Дусинський став однією з жертв «червоного терору»: не пізніше 3 травня 1919, без пред'явлення йому обвинувачення, був заарештований особливим відділом 3-ї Української Радянської Червоної армії та розстріляний.

⁹⁵⁶ История возникновения Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете // Известия Одесского библиографического общества. — 1913. — Т. 1. — Вып. 1. — С. 1–5.

⁹⁵⁷ Автор підрозділу О. М. Слюсаренко.